

همانگونه که پیش از این اشاره کردیم در زمان وزارت و صدارت میرزاحسین خان سپهسالار پنج روزنامه منتشر می‌شد که جز سرگذشت دوتای آنها سرگذشت بقیه روشن است و علاوه بر روزنامه‌ها سالنامه‌ای هم منتشر می‌کرد که صنایع‌الدوله مسؤول و گرداننده آن بود.^۳

اینک می‌پردازیم به سرگذشت روزنامه‌هایی که بنا به دستور میرزاحسین خان سپهسالار منتشر شده‌اند.

ابتدا جادارد که دامنه سخن را به وقایع عدلیه اختصاص بدهیم که موضوع اصلی این نوشته است.

اول: تا جایی که نگارنده اطلاع دارد نخستین شماره روزنامه وقایع عدلیه در دوران صدارت میرزاحسین خان سپهسالار در سال ۱۲۸۷ ه. ق منتشر شده است. ما در این نوشته به دیگر کارها و روزنامه‌های میرزاحسین خان سپهسالار کاری نداریم، آنچه در اینجا مورد نظر ماست روزنامه وقایع عدلیه است. قول صاحب کتاب اندیشه ترقی و حکومت قانون است:

«اما در ایران: اینکه از قانون‌خواهی سخن گفتیم، مراد آن نیست که هیچ قانونی در کار نبود (حتی در جامعه‌های ابتدایی هم نوعی قواعد به صورت عرف و عادت برقرار بوده‌اند) ما قانون شریع داشتیم که دامنه‌اش گسترده بود... پهلوی قانون شریع، قانون عرف بود که خود سنتی داشت، هرچند در هم‌بهرهم. اما جان کلام اینجاست که اولاً: نظام قانونی مضبوطی که واجد همه شرایط یا دست‌کم مهمترین خصوصیات حکومت قانون باشد، وجود نداشت. مهم‌ترین کاستی وضع موجود عدم مساوات در برابر قانون بود مساوات که جوهر حکومت قانون است معنی متحقق نداشت. دوم: اینکه میل فردی حاکم بود (خاصه در سنت و عرف) و حال آنکه میل نیکوکارترین افراد نمی‌تواند ضابطه قضایی درستی باشد. سوم: اینکه از ایمنی انسانی و عدالت اجتماعی (به مفهومی که گفتیم) خبری نبود به حقیقت نه قانون حاکم بود و نه عدالت برقرار. گفته میرزا شفیع مصلحتگذار که «دولت علیه ایران در میان دول خارجه بی‌عدالت و بی‌قانون اشتهار یافته» آن معانی را می‌رساند».^۴

نویسنده برای اینکه ذهن خواننده را با اوضاع و تشکیلات عدلیه آشنا کند. چکیده دریافته‌ها و نظرات خود را در جمله‌های کوتاه به خواننده القاء می‌کند تا خواننده، دقیق در

حال و هوای عصر سپهسالار قرار گیرد:

«روح عصر سپهسالار حکومت قانون است. نظم قانونی برقرار گردد. حقوق اجتماعی مردم شناخته شوند و حد قدرت دولت معین باشد، و اداره حکومت بر اصول استواری نهاده شود. تاریخ قانونگزاری جدید ایران با وزارت عدلیه سپهسالار آغاز گردید؛ و دستگاه عدلیه جدید به کوشش او و میرزایوسف‌خان مستشارالدوله تأسیس یافت. قوانین نو وضع شدند. دستگاه قضاوت استقلال نسبی پیدا کرد و قانون اساسی نوشته شد. نظام قانونی جدید بر اصول موضوعه «عرفی»، بر پایه «علم و عقل» و در جهت «عدالت و مساوات» به وجود آمد.

وی اضافه می‌کند:

«مدارکی که درباره آن کارها تاکنون انتشار یافته خیلی ناقص است. قوانینی [در دوران صدارت میرزاحسین خان سپهسالار] تدوین گردیده که چون به اجرا درنیامدند ناشناخته مانده‌اند... حتی نامی از روزنامه وقایع عدلیه که برپا شد در کتابهای آن دوره برده نشده و در فهرست جراید زمان ما هم نیامده است». نویسنده اندیشه ترقی... در مورد زمینه شناخت فکری میرزاحسین خان سپهسالار و ارزش اجتماعی روزنامه وقایع عدلیه اضافه می‌کند:

«میرزاحسین خان نخستین مرحله اصلاحات قانونگزاری را با وزارت عدلیه‌اش شروع کرد... در همان سه‌ماهه اول تشکیلات عدلیه جدید بنیان‌گذار شد و روزنامه وقایع عدلیه برپا گردید که به اسم روزنامه هفتگی بود». اکنون جا دارد که بعد از این شناخت وقایع عدلیه را روی متن اصلی دنبال کنیم.

نگارنده این سطور تا به حال دو شماره از روزنامه وقایع عدلیه میرزاحسین خان سپهسالار را که شماره ۱ و ۲ سال اول این روزنامه است دیده است. اولین شماره آن به قرار زیر است که از روی متن اصلی تحریر می‌شود.

«وقایع عدلیه، سال اول، نمره ۱، ذیحجه سنه ۱۲۸۷ در هر هفته روزهای پنجشنبه طبع می‌شود».

هرکس طالب شود کاروانسرای امین‌الملک حجره حاجی میرفتی مجاناً داده خواهد شد».

اولین شماره وقایع عدلیه که اینک پیش‌روی دارم در یک ورق کاغذ ۴ صفحه‌ای که صفحه اول و چهارم آن سفید است و صفحه

۲ و ۳ دربردارنده متن روزنامه است به اندازه ۲۱×۳۴ است که در تاریخ بالا به چاپ رسیده است. اولین سرمقاله اولین شماره آنگونه که گراور آن در این نوشته آمده بدین‌گونه آغاز شده است که متن کامل آن را در زیر مطالعه می‌فرمایید.

متن اولین شماره وقایع عدلیه

از آنجا که رأی جهان آرای مبارک اعلیحضرت اقدس همایون شاهنشاه جمجاه خلدالله ملکه و سلطانه، همواره بر دادگستری و رعیت‌پروری و تربیت ملت و آبادی مملکت بوده، پیوسته افکار ابتکار عالیه ملوکانه صرف ابداع و استحکام اسباب ترفیه و ترقی کافه مردمان می‌شد و به واسطه قوانین شریفه عامه رعایا و برایا را بهره‌مند می‌فرمودند. میل خاطر اقدس همایونی بر آن شد که بر تربیت و آسایش رعیت و نظم‌ملک و ملت چنانکه باید و شاید بیفزایند و روشهای ناشایسته را که منافی عدالت و فی‌الحقیقه ممنوع در شریعت مطهره است از میان مردم بردارند و مضمون آیه شریفه فاحکم بین الناس بالحق و لانتبج الهی را مجری فرمایند و به مدلول یا اهل الکتاب لم یلینسون الحق بالباطل و تکفونون الحق و انتم تعلمون حق را از باطل جدا گردانند تا آنکه از فرط آسایش و از بسیاری نظم و دانش ملت ایران و کشور پارسیان رشک روزگار نیاکان خود شود و به مفاد لَقَدْ مَن اللّٰهُ عَلٰی الْمُؤْمِنِیْنَ اِذْ بَعَثَ فِیْهِمْ رَسُولًا مِّنْ اَنْفُسِهِمْ یَتْلُوْا عَلَیْهِمْ اٰیٰتِهٖ وَ یُرْکِیْهِمْ وَ یُعَلِّمُهُمُ الْکِتٰبَ وَ الْحِکْمَةَ مُسْتَظْهِرٌ وَ مُفْتَخِرٌ باشند و از آن راهی که در هریک از وزارت‌های دولت قویشوکت علیه نظم و یاسای تازه می‌بایست که بیش از پیش سودمند افتد و به نظم و درستی کارها بیفزاید انجام مراتب بسته به وزارت عدلیه اعظم بود لهذا امر و مقرر فرمودند که پس از این تاریخ، همواره به اشاره وزارت عدلیه اعظم روزنامه هفته‌گانه که دارای تنظیمات و اعلامات و امور اتفاقیه عدلیه باشد منطبع گردیده در میان مردمان منتشر شود تا رعیت‌نوازی و رأفت و عنایت عامه اعلیحضرت اقدس شاهنشاهی گوش‌زد همه مردمان گردیده و به آسودگی به دوام دولت جاوید عدت اقدام کنند.

به جهت استحضار عموم ناس سواد ملفوفه فرمان همیون که به بلاد و ممالک محروسه ایران فرستاده شد درین ورقه مندرج می‌گردد.

در این اوقات رأی اصابت پیرای همیون از

راه کمال رأفت و عطوفت که نسبت به کافه طبقات تبعه و رعیت خود داریم بر این علاقه گرفت که ابواب حقیانیت و عدالت فطری خودمان را زایداً علی ماسبق بر عامه عبادالله که ودایع خاص حضرت احدیت هستند مکشوف و مفتوح فرماییم. فرمایشات نافعه و اکیده در اجرای این منظور همیونی به جناب جلالتماب قواماً للعز و الأقبال مشیرالدوله وزیر عدلیه و وظایف و اوقاف فرموده‌ایم لهذا امر و مقرر می‌فرماییم اظهارات وزارت جلیله را که مکتوباً و یا تلفرافاً صادر می‌شود تالی امر همیون و ثانی حکم مبارک ما دانسته بلا تعویق در کمال اعتنا به موقع اجری گذاشته مراقبت تامه در انجام به عمل آورند. و همچنین دریاب مطلبی که استعلام می‌شود بدون تعطیل و تعویق جواب را از روی حقیقت بنویسند و به هیچ وجه تعلل و تسامح جایز ندارند و تخلف و انحراف از مدلول حکم همیون را مورد مؤاخذه دانند، حسب المقرر معمول و در عده شناسند.

اعلان اول وزارت عدلیه اعظم عجلاله به چهار مجلس تقسیم شده است: [۱]

مجلس تحقیق، مجلس قوانین، مجلس جنایات، مجلس اجری.

مجلس تحقیق: برای آن است که عرایض به این مجلس اظهار شده حق و باطل از یکدیگر تفریق و امتیاز یابد و مجلس رأی خودشان را در امر مرجوعه مکتوباً به وزیر عدلیه اعظم اظهار دارند.

مجلس قوانین: برای هر امر و هر واقعه قانونی اظهار می‌کند که برای کافه مردم بالمساواة نافع و جایز الاجرا باشد.

مجلس جنایات: برای آن است که کسانی که صدمه و ضربه بر آنها وارد آمده در این مجلس رسیدگی نموده مقصر و راه تقصیر آن آشکار شود تا هر یک راجع به تحقیق شریعت مظهره محمدیه (ص) است فوراً رجوع به محکمه شرع شریف نموده احکام لازم الاتباع او را به موقع اجری گذارند.

مجلس اجری: که اجرای تمام احکامی که از وزارت عدلیه اعظم صادر می‌شود برعهده آن است.

اعلان دوم: پوشیده نماند که عارضین وزارت عدلیه اعظم باید عرایض خود را مکتوباً و مهوراً اظهار نمایند و عرض غیر مکتوب از هیچکس مسموع نخواهد بود.

اعلان سیم: فراش وزارت عدلیه اعظم بی‌احضارنامه چایی مخصوص مدخ علیهم را نمی‌تواند به وزارتخانه بخواند و هر فراش و مباشری که احضارنامه مذکور را به مهر وزارت عدلیه در دست نداشته باشد اطاعت او لازم نیست و این قاعده خبریه از برای قایه عامه است از شر فرایشان و مباشرینی که آلوده به اغراض نفسانیه و طالب جلب نفع خود می‌باشند.

اعلان چهارم: اعلیحضرت اقدس شاهنشاهی محض ترفیه حال عموم رعایای دولت علیه امر و مقرر فرمودند که من بعد در دارالخلافه الباهره و سایر ایالت‌های ممالک منحروسه هر چه از مطالبات مردم به توسط وزارت عدلیه اعظم به حیظه وصول خواهد رسید بلااستثنا عوض ده یک نیم ده یک که عبارت از تومانی ده‌شاهی باشد دریافت خواهد شد.

اعلان پنجم: تکالیف مجالس اربعه در هفته آینده نوشته خواهد شد.

اعلان ششم: هر فراشی که احضارنامه را پیش مردم می‌برد تکلیف او این است که آن را به مهر یا امضای احضار شونده رسانیده و آورده تسلیم مجلس اجراء حقوق بکند و نباید همراه او بیاید مگر در صورتی که احضار شونده جانی و مقصر باشد.

آنچه مطالعه فرمودید کلیه متن شماره اول وقایع عدلیه بود. اینک می‌پردازد به متن شماره دوم وقایع عدلیه:

وقایع عدلیه، سال دوم نمره ۲ محرم الحرام سنه ۱۲۸۸ [ه. ق.] در هر هفته روزهای پنجشنبه طبع می‌شود.

هرکس طالب شود کاروانسرای امین‌الملک در حجره حاجی میرتقی به او داده خواهد شد.

آنچه باید در اینجا به آن اشاره شود ذکر سال دوم در بالای شماره ۲ وقایع عدلیه است. درباره شماره ۱ یادآور شدیم که معلوم نیست شماره اول در کدام یک از پنجشنبه‌های ماه ذیحجه چاپ و منتشر شده است. این امکان هست و به‌طور یقین هم همین‌طور است که محرم الحرام را که اول سال ه. ق. است و مصادف با انتشار دومین شماره وقایع عدلیه بوده به حساب سال دوم روزنامه ذکر کرده‌اند در صورتی که اگر شماره اول در هر کدام از

پنجشنبه‌های ماه ذیحجه ۱۲۸۷ ه. ق. منتشر شده باشد ماه محرم الحرام که دومین شماره وقایع عدلیه در آن منتشر شده دومین سال انتشار روزنامه وقایع عدلیه است نه دومین سال انتشار آن. در مطلب محل تحویل روزنامه از شماره دوم دو تغییر به وجود آمده است: حاجی میرتقی در شماره دوم حاجی میرتقی شده است و نیز کلمه مجاناً را هم حذف کرده‌اند. در آغاز مقاله شماره دوم اشاره‌ای به شماره اول دارد و نوشته است: «در روزنامه گذشته گفته شد که وزارت عدلیه اعظم عجلاله به چهار مجلس تقسیم شده است». بنابراین این نوشته که در معرفی مطالب شماره اول نوشته شده نشان می‌دهد که در سال اول تنها همان یک شماره منتشر شده و شماره دوم که در محرم الحرام سال ۱۲۸۸ ه. ق. منتشر شده شماره دوم روزنامه وقایع عدلیه است نه شماره دوم از سال دوم وقایع عدلیه. به دنبال این توضیح متن کامل شماره دوم را که در سه صفحه به همان اندازه منتشر شده از نظر می‌گذرانند.

متن شماره دوم وقایع عدلیه

«در روزنامه گذشته گفته شد که وزارت عدلیه اعظم عجلاله به چهار مجلس تقسیم شده است لیکن از آن راهی که تحقیق بعضی از امور مهمه معلق به چند مجلس دیگر بود لهذا دو مجلس دیگر افزوده شد مجلس املاک که برای تحقیق و غوررسی در منازعه اراضی عتیقه است و مجلس تجارت که برای تحقیق امور تجارتی است.

تکالیف مشترکه مجالس وزارت عدلیه اعظم

۱. هنگام انعقاد مجالس از آغاز بهار تا تابستان سه ساعت بعد از طلوع آفتاب و از ابتدای پاییز تا انتهای زمستان دو ساعت بعد از طلوع است.

۲. هنگام انقضای مجلس در تمام فصول سال دو ساعت به غروب آفتاب مانده است

۳. عرایض، ضبط مجلس، و پس از رفع مخاصمه مانند فهرست ثبت دفتر مجلس مخصوص همان عرض می‌شود

۴. اجراً مجلس به تراضی طرفین می‌توانند در امور جزئیه فیما بین مدخ و مدعی علیه اصلاح نمایند

۵. فراش مجالس مادامی که منازعه محوله به خود را به انجام نرسانیده است نباید غایب شود مگر به اذن مجلس در مأموریت دیگر.

۶. استسهادنامه بی‌حضور شهود در این

پیشخدمت و مترجم مخصوص، که از وضع روزنامه‌جات خارجه و ترتیب اخبار و کیفیت انتشار آن انطباعات اطلاع کامل داشت، به این خدمت مأمور فرمودیم که مطابق تعهدات خود از ابتدای سنه قوی‌تیل شروع به انتظام عمل دارالطباعه کرده به قسمی که مقصود خاطرماست در ترتیب و تنظیم روزنامه‌جات اهتمامات حسنه مرعی دارد. فی شهر محرم الحرام سنه ۱۲۸۸ مطابق قوی‌تیل»^۱.
به‌دنبال صدور فرمان بالا اولین شماره روزنامه ایران که مدیریت آن طی حکم بالا به محمدحسن خان پیشخدمت صنیع‌الدوله (اعتمادالسلطنه بعد) واگذار شده، در روز یکشنبه ۱۱ محرم الحرام سال ۱۲۸۸ ه. ق منتشر گردیده است. محمدحسن خان اولین سرمقاله اولین شماره ایران را در زیر عنوان «اعلان» به چاپ رسانیده است. که متن آن این است:

اعلان

«به مطالعه کنندگان روزنامه اعلان می‌شود رأی همایون سرکار اعلیحضرت شاهنشاه جمجاه، خلدالله ملکه و سلطانه، براین تعلق یافت که عمل مطبوعات دولت علیه عموماً و عمل روزنامه‌جات مخصوصاً ترقی نموده و در تحت قاعده منضبط گردد انتظام آنها را به این خانه‌زاد محول و مرجوع فرمودند. این خانه‌زاد دولت جاوید آیت متعهد شد که در عوض هفته یک روزنامه که سابق در دارالطباعه دولتی به طبع رسیده منقسم و منتشر می‌شد هفته سه روزنامه که ماهی دوازده نمره باشد، منتشر سازد و اسم روزنامه برحسب اراده علیه ملوکانه او تغییرکرد روزنامه دولتی، و علمی و ملتی که سابق بود مبدل به یک روزنامه شد موسوم به ایران که در او، من بعد از اخبار رسمی داخله و هم اخبارات رسمی و غیررسمی خارجه و مسائل علمیه و اعلانات تجارتي و غیره مندرج خواهد بود. مسؤولیت این خانه‌زاد دولت جاوید آیت در اخبار رسمی داخله و خارجه است. که در این اخبار اگر مطلبی برخلاف واقع نوشته و طبع شود این خانه‌زاد باید مورد مؤاخذه بشود. اما در اخبار غیررسمی که هرکسی آزاد است هرچه می‌خواهد بنویسد روزنامه‌نگار ایداً مسؤولیت ندارد. اخبار غیررسمی چنانکه در سایر دول آزاد است در این روزنامه آزاد خواهد بود نهایت سعی و اهتمام به عمل خواهد آمد که الفاظ و عبارات

اخبار وارده که مندرج می‌شود از دایره ادب خارج نباشد و تدبیری اخذ شده است که از ولایات، اخبارنویسی صادق و با تدین وقوعات واقعه را به روزنامه‌نگار بنویسد که به جهت اطلاع عمومی درج و اعلان شود اسم و امضای اخبار نویس در روزنامه طبع نمی‌گردد مگر در صورتی که لزوم به هم برساند. این اعلان در ابتدا منتشر می‌شود که من بعد مورد ایرادی نباشد. محمدحسن»^۲.

در این شماره روزنامه ایران که در ۱۱ محرم الحرام سال ۱۲۸۸ ه. ق منتشر شده علاوه بر اعلان بالا اخبار رسمی دربار همایون و در پاصفحه اول این شماره تفصیل مسافرت کابننت اطریشی ترجمه محمدحسن و در صفحه دوم آن برخی مطالب مهم همچون دستخط ناصرالدین‌شاه و نیز مطلبی درباره وزارت عدلیه و روزنامه وقایع‌عدلیه آمده که برای تکمیل اطلاعات ذیلاً نقل می‌شود:

«وزارت عدلیه اعظم مشیرالدوله، وزیر عدلیه اعظم درین مدت قلیل قواعدی جدیدی که انشاءالله تعالی به جهت دولت و ملت منتج فواید کثیره خواهد بود گذارده و در انتشار نامجات عدلیه به طبع رسانده است که از مطالعه آن معلوم خواهد شد که مبتنی بر عدالت و انصاف است.^۳ چنین پیدااست که وزارت مشیرالدوله چندان دوامی نیاورده و پس از مدتی وزارت عدلیه را ناصرالدین‌شاه به حاجی ظهیرالدوله^۴ سپرده است و با قرارگرفتن او در رأس عدلیه اعظم خواهی‌نخواهی روزنامه وقایع عدلیه هم دیگر منتشر نشده است. در این مورد در روزنامه ایران آمده «حاجی ظهیرالدوله» ایشک آقاسی باشی از طرف قرین اشرف همایون به وزارت عدلیه سرفراز گردید (روزنامه ایران نمره ۴۸ ص ۱).

حاشیه:

۱. وقایع اتفاقیه، پس از قتل میرزا تقی‌خان فراهانی «امیرکبیر» مدتی زمینه‌ساز تاخت و تاز میرزا آقاخان نوری و دارودسته او بود و از منظوری که میرزاتقی‌خان برای نشر آن داشت به کلی دور ماند.
۲. نگاه کنید به اندیشه ترقی و حکومت قانون. نوشته دکتر فریدون آدمیت، تهران: خوارزمی، ۱۳۵۱، ص ۱۷۲.
۳. نگاه کنید به کتاب سال همشهری ۱۳۷۳ و سالنامه‌نگاری در ایران از آغاز تاکنون نوشته سیدفرید قاسمی، ص ۲۴-۱۵.
۴. اندیشه ترقی...، ص ۱۷۲.

۵. در شماره اول وقایع‌عدلیه روز انتشار اولین شماره ذکر نشد. اما دکتر آدمیت نوشته است: نخستین شماره آن در ۱۷ ذیحجه ۱۲۸۷ انتشار یافت. دکتر آدمیت بی‌سند مطلبی نمی‌نویسد مسلم برای نوشتن روز ۱۷ ذیحجه سند مستندی در اختیار دارد!!

۶. روزنامه ایران، مدیر محمدحسن خان، سال اول نمره اول ۱۱ محرم الحرام سال ۱۲۸۸ ه. ق ص ۲.

۷. درباره وزارت عدلیه و میرزا حسین سپهسالار محمدحسن خان صنیع‌الدوله نوشته است: هنگامی که وزارت عدلیه به جناب جلال‌تآب سپهسالار اعظم تفویض یافت نظر به توجه و اهتمامی که جناب معظم‌الیه در رسیدگی و انجام عرض عارضین داشتند و اکثر عارضین نیز از تجار و ارباب معاملات بودند برحسب اراده علیه عراض و مهمات تجار که سابق برآن در وزارت تجارت رجوع می‌شد به دیوان‌خانه عدلیه و در حضور جناب جلال‌تآب سپهسالار اعظم مرجوع و موکول گردید. بعد از آنکه خاطر مرحمت مظاهر همایون به نظم، عساکر منصوره تعلق یافت و وزارت اعظم عسکریه را به عهده کفایت جناب معظم‌الیه واگذار و حاجی ظهیرالدوله را به وزارت عدلیه برقرار فرمودند مجدداً برحسب استدعای سپهسالار اعظم در خاکبای همایون وزارت تجارت را مستغلاً کمافی‌السابق به عهده شاهرزاده اعتضادالسلطنه راجع فرمودند. سواد ابلاغ همایون که درین باب به اعتضادالسلطنه از طرف سپهسالار اعظم نگارش یافته در روزنامه ایران به طبع رسید تا عموم تجار ممالک محروسه مطلع شوند. روزنامه ایران، نمره ۵۰، ص اول.

